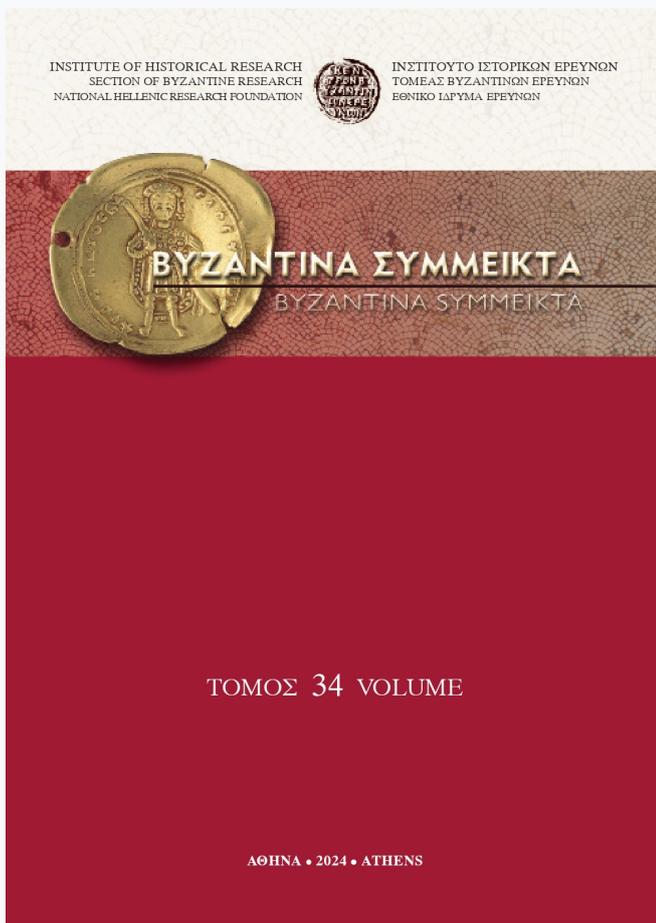

Byzantina Symmeikta

Vol 34 (2024)

BYZANTINA SYMMEIKTA 34

J. Morton, Byzantine Religious Law in Medieval Italy, Oxford University Press, Oxford 2021

Μάριος ΤΑΝΤΑΛΟΣ

doi: [10.12681/byzsym.38876](https://doi.org/10.12681/byzsym.38876)

Copyright © 2024, ΜΑΡΙΟΣ ΤΑΝΤΑΛΟΣ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

TΑΝΤΑΛΟΣ Μ. (2024). J. Morton, Byzantine Religious Law in Medieval Italy, Oxford University Press, Oxford 2021. *Byzantina Symmeikta*, 34, 409–412. <https://doi.org/10.12681/byzsym.38876>

J. Morton, *Byzantine Religious Law in Medieval Italy*, Oxford University Press, Oxford 2021, xxiv + 312 σελίδες. ISBN: 978-0-19-886114-0

Το βιβλίο του James Morton, ο οποίος διδάσκει Μεσαιωνική Ιστορία στο Πανεπιστήμιο του Hong Kong, αποτελεί επεξεργασμένη μορφή της διδακτορικής του διατριβής που εκπονήθηκε στο Πανεπιστήμιο Berkeley της Καλιφόρνια υπό την επίβλεψη της Καθηγήτριας Μαρίας Μαυρουδής. Πριν τον πίνακα των περιεχομένων υπάρχουν οι ευχαριστίες, κατάλογοι με τις εικόνες και τους πίνακες που παρατίθενται, συντομογραφίες, σημείωση για τη μετάφραση των παραθεμάτων και τη μεταγραφή των ονομάτων, ένας χρονολογικός πίνακας και κατατοπιστικοί χάρτες για τις περιοχές της Νότιας Ιταλίας με τα τοπωνύμια που απαντώνται (σελ. vii-xxiv).

Το βιβλίο εκτός της Εισαγωγής και των Συμπερασμάτων είναι διαρθρωμένο σε τρία μέρη και αποτελείται από δέκα συνολικά κεφάλαια, ενώ στο τέλος προστίθενται και τρία παραρτήματα (σελ. 215-266), η βιβλιογραφία (σελ. 267-295) και ευρετήρια χειρογράφων και όρων (σελ. 297-312). Στην Εισαγωγή (σελ. 1-13) περιγράφεται το ερευνητικό αντικείμενο της μελέτης, που δεν είναι άλλο από τη μελέτη τριάντα έξι συνολικά χειρογράφων κανονικού δικαίου, τα οποία χρονολογούνται από τον 10ο ως τον 14ο αιώνα και μαρτυρούν ότι αν και ο Ελληνισμός της Κάτω Ιταλίας υπήχθη στη δικαιοδοσία του Πάπα, συνέχισε να ακολουθεί για αιώνες το κανονικό δίκαιο της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Για να εξηγήσει το ιστορικό αυτό παράδοξο ο συγγραφέας προσεγγίζει το θέμα του χρησιμοποιώντας ως ερευνητικό εργαλείο τον νομικό πλουραλισμό, τις βασικές αρχές του οποίου αναλύει συνοπτικά. Ακολουθεί πίνακας με το υλικό αντικείμενο της μελέτης, τα τριάντα έξι χειρόγραφα που μελετώνται όχι μόνο ως πηγές κειμένων αλλά ως αντικείμενα αυτά καθαυτά και πλαισιωμένα στο ιστορικό συγκείμενό τους ενώ η Εισαγωγή ολοκληρώνεται με μια σύντομη περίληψη των κεφαλαίων που έπονται.

Το πρώτο μέρος του βιβλίου (σελ. 15-78) επιγράφεται «Sources and Context» και στο πρώτο κεφάλαιό του (σελ. 17-29) ο συγγραφέας εισάγει τους αναγνώστες στην έννοια του βυζαντινού νομοκάνονα. Περιγράφεται αδρομερώς η ιστορική του καταγωγή και εξέλιξη, η τυπική μορφή που έχει και τα μέρη που κατά κανόνα τον απαρτίζουν. Το δεύτερο κεφάλαιο (σελ. 31-56) αφηγείται την ιστορική διαδρομή των Ορθοδόξων της Κάτω Ιταλίας ενώ το τρίτο κεφάλαιο (σελ. 57-78) επιχειρεί να εξηγήσει τους λόγους και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες έχουν διασωθεί τα υπό μελέτη χειρόγραφα.

Το δεύτερο μέρος του βιβλίου (σελ. 79-154) τιτλοφορείται «Byzantine Canon Law in the Norman Kingdom» και στο τέταρτο κεφάλαιο (σελ. 81-97) ο συγγραφέας ιχνηλατεί τις πηγές του κανονικού δικαίου στη Βυζαντινή Νότια Ιταλία τον δέκατο και τον ενδέκατο αιώνα. Το πέμπτο (σελ. 99-119) και έκτο (σελ. 121-137) κεφάλαιο είναι αφιερωμένα στους νομοκάνονες των μονών από τη νορμανδική περίοδο, οι οποίοι διαιρούνται σε τρεις κατηγορίες: α) στους λιτούς νομοκάνονες των μικρών μονών της Καλαβρίας και της Λευκανίας β) στα πολυτελή χειρόγραφα των πλούσιων μονών των περιοχών του Ροσσάνο και της Μεσσίνας και γ) στα χειρόγραφα που φαίνεται ότι είχαν διδακτικό χαρακτήρα και μαρτυρούν μια στενότερη σχέση με την Κωνσταντινούπολη του δωδέκατου αιώνα. Στο έβδομο κεφάλαιο (σελ. 139-154) συμπεραίνεται ότι τουλάχιστον κάποιοι επίσκοποι και λαϊκοί ορθόδοξοι δικαστές της Κάτω Ιταλίας εφάρμοζαν το κανονικό δίκαιο της Ανατολικής Εκκλησίας ακόμα και κάτω από τη νορμανδική κυριαρχία.

Το τρίτο μέρος του βιβλίου (σελ. 155-208) με τίτλο «From Legal to Cultural Authority» αρχίζει με το όγδοο κεφάλαιο (σελ. 157-169) που αναλύει την υποχώρηση της λειτουργικής ισχύος των βυζαντινών νομοκανόνων τον δέκατο τρίτο αιώνα στην περιοχή της Κάτω Ιταλίας, γεγονός που συνδέεται με την αύξηση της εξουσίας του Πάπα στην περιοχή. Το ένατο κεφάλαιο (σελ. 171-192) εστιάζει σε μια ομάδα νομοκανόνων από την χερσόνησο του Σαλέντο που πιθανότατα χρησίμευαν για να δικαιολογήσουν πρακτικές Ελλήνων ιερέων, σε θέματα όπως ο γάμος, που απέκλιναν από το Καθολικό τυπικό. Τέλος, στο δέκατο κεφάλαιο (σελ. 193-208), ο συγγραφέας αναλύει σε ένα ευρύτερο πλαίσιο τον διαφοροποιημένο ρόλο του βυζαντινού κανονικού δικαίου στην Κάτω Ιταλία κατά τον δέκατο τρίτο αιώνα και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι αυτό λειτουργούσε ως εργαλείο για να ορίσει και να συντηρήσει την ταυτότητα της ελληνορθόδοξης κοινότητας.

Πρωτότυπη, καλογραμμένη και με εδραία γνώση του αντικειμένου της, η παρούσα μελέτη κατορθώνει να μετατρέψει ένα μάλλον πεζό και ανιαρό αντικείμενο όπως είναι οι νομοκάνονες και η λειτουργία τους σε μια συναρπαστική αφήγηση που συνδυάζει αριστοτεχνικά την παραδοσιακή γραφή με μοντέρνες οπτικές και φωτίζει ποικίλες πτυχές του πολιτισμού του ελληνισμού της Κάτω Ιταλίας. Η διάρθρωση του βιβλίου είναι ισορροπημένη, η γλώσσα ρέουσα, η επισκόπηση της βιβλιογραφίας πλήρης και ενημερωμένη ενώ τα επιχειρήματα του συγγραφέα ξεδιπλώνονται λεπτομερώς και συμπυκνώνονται σε συμπεράσματα στο τέλος κάθε κεφαλαίου. Η συνεχής και επίμονη «ανάγνωση» από τον συγγραφέα των υπό μελέτη χειρογράφων ως υλικών αντικειμένων σε διαρκή διάλογο με το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο αυτά γεννήθηκαν και λειτουργούσαν, επιτρέπει τόσο σε όσους προσεγγίζουν το θέμα για πρώτη φορά όσο και στους πιο ειδικούς να αντιληφθούν και να κατανοήσουν τον ιδιαίτερο ρόλο που αυτά έπαιξαν τους πρώτους αιώνες μετά την αποκοπή της ελληνορθόδοξης κοινότητας της Κάτω Ιταλίας από τον κορμό του βυζαντινού κράτους. Πέρα από το κύριο αντικείμενο διαπραγμάτευσης του βιβλίου θίγονται με επάρκεια πλήθος ζητημάτων που σχετίζονται με τους υπό εξέταση νομοκάνονες, όπως κειμενικά και προσωπογραφικά, ιστορικά (π.χ. η περιορισμένη αίσθηση του «Σχίσματος» του 1054), θεολογικά, πολιτισμικά (π.χ. πρακτικές και συνήθειες του ελληνισμού της Κάτω Ιταλίας), ακόμα και παλαιογραφικά θέματα ή ζητήματα που σχετίζονται με την εικονογράφηση και τα χειρόγραφα ως έργα τέχνης.

Το βιβλίο αδικεί ο τρόπος που γίνονται οι εσωτερικές παραπομπές (αντί για την ακριβή σελίδα του βιβλίου προκρίνεται η παραπομπή στο οικείο κεφάλαιο με τρόπο που περισσότερο δημιουργεί σύγχυση παρά βοηθάει τον αναγνώστη) και η προφανής έλλειψη επιμέλειας της μεταγραφής των ελληνικών σε βιβλιογραφικά ή κτητορικά σημειώματα που παρατίθενται (π.χ. σελ. 88, 90, 95, 96, 100). Ελάχιστες είναι οι προτάσεις που χρήζουν επαναδιατύπωσης (π.χ. σελ. 32: «By the end of the eighth century, Byzantium had been transformed from one of Eurasia's greatest superpowers to a mid-tier regional state based in Anatolia and Greece»), όπως και τα αβλεπτήματα (π.χ. σελ. 3 French αντί του ορθού Greek, σελ. 58 1445 αντί του ορθού 1439) ενώ τα τυπογραφικά λάθη εντοπίζονται κυρίως στον τονισμό της ελληνικής γλώσσας (π.χ. σελ. 270 Άνεκδοτα αντί Άνέκδοτα, σελ. 271 Βαλασαμώνος αντί Βαλασαμώνος, Άποφασεις αντί Άποφάσεις, πατριάρχων αντί πατριαρχών, αυτοκράτορων αντί αυτοκρατόρων, σελ. 277 Έπετερίς αντί Έπετηρίς, σελ. 285 Νέα αντί Νέα, σελ. 292 Κατάλογος αντί Κατάλογος, χειρογραφών αντί χειρογράφων, Σουδών αντί Σπουδών, Σοφίας

αντί Σόφιας). Εσφαλμένη είναι, κατά τη γνώμη μου, η μετάφραση στη σελίδα 104 της πρότασης «ὡς τούτου ἐφορῶντος» που έχει την έννοια *since he is in the charge (of the monastery)* ως «*as this man sees fit*». Τέλος, θα ήταν προτιμότερο να είχαν συμπεριληφθεί στον πίνακα συντομογραφιών (σελ. xv) οι όροι C25C (*Collection in Twenty-Five Chapters*) και C87C όπως και να ήταν ευκρινέστερες οι τυχόν διαφορές της αναλυτικής περιγραφής των τριάντα ἔξι χειρογράφων (σελ. 215-249) σε σχέση με την αντίστοιχη περιγραφή τους στο *Repertorium* του γνωστού ερευνητικού προγράμματος της Φρανκφούρτης για την επανέκδοση των βυζαντινών νομικών πηγών.

Συμπερασματικά πρόκειται για υποδειγματική μελέτη, η οποία πέρα από τις πολλές και ποικίλες γνώσεις που μάς προσφέρει για την επιβίωση του βυζαντινού δικαίου στην Κάτω Ιταλία, αποτελεί πρότυπο για αντίστοιχες έρευνες όπως είναι η εξέταση θεμάτων σχετικών με το πλήθος των μεταβυζαντινών νομοκανόνων, οι οποίοι παραμελημένοι και εν πολλοίς λησμονημένοι από την ερευνητική κοινότητα, αναμένουν τον/την ιστορικό που θα τους ανασύρει από την αφάνεια και θα αναδείξει τη λειτουργική τους ισχύ και σημασία στο περιβάλλον της οθωμανικής αυτοκρατορίας και των λατινοκρατούμενων περιοχών του μεταβυζαντινού ελληνισμού.

ΜΑΡΙΟΣ ΤΑΝΤΑΛΟΣ

Ε.ΔΙ.Π. Τομέας Ιστορίας και Θεωρίας του Δικαίου
Νομική Σχολή Ε.Κ.Π.Α.